

TERRA LIBERA

ČASOPIS HLÁSÍCÍ SE K TRADICI LAISSEZ FAIRE

leden - únor 2007 / ročník 8

Báječný čaroděj Oz

Petr Sadílek

Když se Jacob Freud odstěhoval v roce 1863 z Freibergu do hlavního města, bylo to z čiré nouze. Obchody s textilem v Lašsku vázly, rodina měla potřeby. Jednalo se o syny z prvního manželství a poloviční sirotky Emmanuela a Philippa, třetí manželku Amalii (pocházející z rovněž z předlitavské části mocnářství, a to z její nejvýhodnější enklávy - tedy z dnešní Ukrajiny) a sedmi-letého Sigismunda. Malebný poetický kraj se neopouštěl lehce, vzpomínky na rozkvetlé louky za městem, zvuk bublajícího potůčku a skromný domek poblíž příborského náměstí se vracely celý život. Ve Vídni se potom ještě narodila Anna, Rosa, Mitzi, Dolfi, Paula a Alexander. Následovala léta života ve víru světové metropole. Sigismund si změnil jméno na Sigmund a vstoupil do krásného a plodného manželství s Marthou Bernays. Sigmundova sestra Anna se sblížila Marthiným bratrem Elym, a pojala svého švagra za chotě. Sourozenci Bernaysovi pocházeli z významné hamburské rodiny. Dědeček Isaac Bernays byl rabínem a zavedl němčinu jako náboženský jazyk rovný hebrejštině z hlediska možnosti konat v ní obřady, což byl pro židovstvo historický předěl. I další příbuzní z Německa se proslavili zejména jako jazykovědci. Jeden ze strýců spoluzakládal Bavorskou akademii věd. Jiný zase zasáhl do vývoje matematiky. Co člen rodiny, to pojem. Živil se vědou už v těch pionýrských časech, kdy ještě nesloužila jako odkládiště pro hochštaplery, kteří potřebují sehnat nějaké nenáročné zaměstnání, aby byli celoživotně zabezpečeni. Výjimečné rodiny Bernaysů a Freudů se propojily dvěma manželstvími a zplodily se mnoho nadaných potomků pokračujících v těch nejlepších rodinných tradicích. Jeden z nich byl ale opravdu zcela mimořádný. Léta páně 1889 ve Vídni narodil báječný čaroděj Oz, který vystupoval pod svým občanským jménem Edward Bernays. Když byly Ozovi dva roky, tak se rodiče i s dětmi odstěhovali do Spojených států. Oz se stal zaslíbený Americe a tato země se stala zaslíbená jemu.

Co říká strýček Sigi?

Pro mladého Edwarda alias Oze je strýc Sigmund z daleké Vídně hrdina a vzor. Strýček zjistil, že kromě vědomí existuje i podvědomí. Pod tímto podvědomím je další vrstvička podvědomí a pak další a další. Až úplně vevnitř, skryto pod vrstvami nánosů, se nachází vlastní já. Na tom by nebylo nic zvláštního. Popravdě, v 19. století nebyl pořádný filosof, který by si neuvědomoval existenci podvědomí. Původní osvícenský model Reného Decarta "cogito ergo sum", implicitně předpokládající, že vnitro člověka je jemu samotnému lehce přístupné, a navíc že člověk pomocí svého rozumu může vyřešit všechny problémy před něj kladené, byl v průběhu 19. století mnohými revidován a existence podvědomí byla odhalena. Sigmund Freud ovšem objevil, že vlastní podvědomí je na jedné straně nedostupné pro běžného člověka, který si uvědomuje sám

(pokračování na straně 2)

Edward Bernays

Co se stalo v Somálsku

Jiří Schwarz jr.

V Somálsku je prý zase válka. Přesněji řečeno si každý myslí, že tam je ještě pořád. Povědomí většiny lidí o Somálsku je totiž velmi zbledlé. Pokud vědí vůbec něco, tak často jen ty nejzákladnější události známé z médií: získalo nezávislost v roce 1960, pouhých devět let poté se k moci dostal diktátor a socialistický reformátor Siyad Barre, jehož krutovláda trvala do roku 1991, kdy byl jeho režim svržen a země se propadla do anarchie, chaosu a nepřetržitých válek - stavu, jenž prakticky trvá dodnes. Během posledních 16 let bylo několik pokusů o znovunastolení demokracie, vždy však skončily neúspěchem (mnozí z čtenářů budou jistě znát nedávno v televizi vysílaný film *Černý jestřáb sestřelen*, který pojednává o jednom z nechvalně proslulých pokusů z roku 1993). Až v roce 2006 se přesunula

(pokračování na straně 4)

Experimentální ekonom

Laureát Nobelové ceny Vernon Smith přináší trhy tam, kde nikdy nebyly.

Když v květnu roku 2002 dělal časopis *Reason* rozhovor s ekonomem z *George Mason University* (GMU) Vernone L. Smithem, jedna z prvních otázek zněla: „Vaše jméno je pořád zmiňováno v souvislosti s udělením Nobelovy ceny za ekonomii. Co si o tom myslíte?“ 75letý Smith, otec-zakladatel experimentální ekonomie, se od srdce zasmál a odpověděl: „Je to pěkné, ale kdykoli něco takového zaslechnu, ptám se těch, co to říkají, zda-li mají hlas ve výběrové komisi.“ A ukázalo se, že jej měli. Švédská královská akademie věd udělila Vernonu Smithovi Nobelovu cenu za „zavedení laboratorních experimentů jako nástroje empirické analýzy

(pokračování na straně 6)

sebe pouze na vědomé úrovni, ale na druhé straně může být za pomoci zkušeného terapeuta rozkryto. Freudem vytvořený model radikálně omezuje roli rozumu v lidském konání. Mnoho lidských rozhodnutí je podle něj skutečně spíše na podvědomé nežli vědomé úrovni. Freud také, mimo svůj filosofický přínos, položil základy psychoanalýzy, metody průniku do podvědomí za účelem terapie. Snažil se pomoci svým pacientům. Mladý Edward byl objevy svého strýce nadšen. Strýček Sigi nebyl příliš agilní v publikování svých zjištění a v žádném případě nebyl tehdy vůbec slavný. Ostatně jak by mohl být slavným, když jej neměl kdo slavným učinit. Oz ještě tenkrát čarovat neuměl, to vše přišlo až později.

Oz se učí čarovat

Edward byl tímto takřka rodinným tajemstvím neodolatelně přitahován. Horečně přemýšlel a intenzivně studoval. Nezajímalo jej, jak lidi léčit od nemoci. Jeho myšlenky se ubíraly zcela opačným směrem. Došel k závěru, že když je možné podvědomí rozkrývat a odstraňovat jeho jednotlivé vrstvy, tak je jisté i možné jej naopak překrývat a dodatečně další nové vrstvy podvědomí vkládat. To by znamenalo možnost ovládat jiné lidi pomocí jejich podvědomí, tedy přidáváním nových vrstev, nových vzorců jednání. Potřeboval si to vyzkoušet v praxi.

Zkouškou praktické aplikace jeho myšlenek se stala realizace jeho první zakázky. Do Spojených států měl přijet ruský baletní soubor a uskutečnit zde šňůru představení. Bernaysovi se balet hnusil. "Nic jsem o baletu nevěděl a opravdu mne to vůbec nezajímalo," vzpomínal po letech. A hnusil se vlastně všem Američanům. Ty směšné pitoreskní pohyby. U žen by se to snad dalo ještě snést, ale dívat se na baletící devianty? A to nestydaté oblečení, sukně až nad kolena? Hanba! Ruští baletní umělci ovšem chtěli vypadnout z Evropy, kde zrovna vypukl v létě 1914 zbrojený konflikt. Americké turné se jim jevilo jako dobrá možnost, jak přečkat těch pár měsíců, než válka skončí. Finančně nezajištěný začínající čaroděj potreboval vydělat peníze, tak tedy zakázku vzal. Ale co teď s tím? Může mít balet komerční úspěch v zemi, která jej nezná, neuznává, ba přímo odmítá? Bude teorie, kterou si vytvořil na základě strýčkových výzkumů, fungovat? Rusové se brzy nalodí, připlují a obecnostvo chtivě koupit si lístek neexistuje. Oz musí vyzkoušet své čary.

Jak se dostat Američanům pod kůži? Jak přidat další nános předsudků a představ do jejich podvědomí? Jak propašovat do jejich mozku přesvědčení, že balet není odpuzivý, ale naopak je skvělý, a to nejlepší, co může člověk udělat, je jít a koupit si drahý lístek na baletní představení pro sebe a pro svou manželku? Uvnitř Vaší hlavy je policajt a ten jen tak někoho dovnitř nepustí, hlídač by musel být odstraněn anebo by musel aspoň na chvíli usnout, aby byla cesta dovnitř volná.

Postup je snadný. To, co už lidé přijímají, lehce přijmou znovu a znovu. Tentokrát již bez přemýšlení, bez vstupní cenzury. Chcete být elegantní muž? Ano! Kdo by nechtěl být elegantní? Kdo by si přál, aby mu sláma čouhala z bot? Kdo by chtěl vypadat jako nekňuba, nedouk a hlupák. Elegance, švih, rozhled, to je ono. To je to pravé! Policajt usíná, na rtech má úsměv. Ano, elegance to je to pravé. To je to, co chci. A víte, že balet je elegance sama? Samozřejmě, balet, to je elegance. Šup! Prolezlo to do mozku, když hlídač sladce snil. Zdálo se mu o elegantním životě, o světlech velkoměst, obdivu žen. Elegance, elegance. Policajt spí a sladce se usmívá, v uších mu ševlí slovo elegance. Pak se probudí a opět pečlivě hlídá. Dovnitř nikdo nesmí, můj mozek je mé hájemství. Nikdo mi nebude bít klíny do hlavy. Každý přeci ví, že elegance to je ono a balet, to je taky ono. Balet je elegantní umění, je to přímo zosobnění elegance. A já jsem elegantní muž. Anebo snad byste chtěl naznačovat opak? To byste mne urazil. Samozřejmě, že mám rád balet, jen Ti kteří nejsou na úrovni, všichni Ti vesničané, co nemají o eleganci ani potuchy, si mohou myslet o baletu opak. Já balet miluji, je to přímo esence mého bytí. Jsem elegantní muž. Jistěže si koupím lístek na představení, celý život jsem čekal, až Ti báječní Rusové dorazí do našeho města. Rozhodně jsem elegantní, velmi elegantní muž.

Zajímáte se o novou módu, milá paní? Jistě, kdo by se nezajímal, chci přeci nějak vypadat, jít s dobou. Policajt usnul. Móda, móda. Budu módně oblečena. Sklidím obdiv mužů a závist žen. A víte, že balet je to, co přináší nové módní trendy? Balet je móda. Policajt v hlavě spí a až se probudí, bude znovu hlídat. Bude pečlivě hlídat tu svaťou pravdu, že já, tak jako každá módně oblékaná žena, sleduji nejnovější trendy. To, co se děje na prknech světa, mi nikdy neujde. Sleduji módní časopisy, přehlídky a ovšem také balet, ten jde s dobou. Ostatně abych nezapomněla, slyšeli jste, že do našeho města má přijet ruský balet? Ano, já jdu na představení, chci vědět, co se nosí, nebudu se přeci oblékat jako husa. Co si to o mne myslíte, prosím Vás? Já jsem dobře oblékaná žena. Potrpím si na svůj vzhled. Móda, to je rozhodně to pravé.

Takže mladý čaroděj postupoval jednoduchými prostředky. Spojil to, co chtěl prosadit, s tím, co již bylo známé a všeobecně přijímané. Pokud se podařilo vytvořit pevnou vazbu mezi novým prvkem a starou ověřenou a dobře přijímanou "pravdou", tak bylo i nové tvrzení bez výhrad přijato. A nejen potencionálními diváky, nýbrž celou společností. Fungovalo to. Heuréka! Parník z Evropy s baletním souborem na palubě byl očekáván davem nadšených příznivců: elegantních pánů a módy znalých dam. Luxusní butiky na páté Avenue prodávaly celou sezónu oblečky inspirované baletem. Balet se za mořem ztaboval jako dobře výdělečné odvětví zábavního průmyslu a je jím doposud. Dalšími

Bernaysovými zákaznicí se stali i jiní umělci, kteří se chtěli prosadit mimo zavedené trhy ve válčící Evropě, mezi nimi i Enrico Caruso. Edward Bernays měl úspěch a udělal si velké jméno.

Oz mění běh dějin

Válka v Evropě pořád pokračuje. Mocenské špičky ve Washingtonu by rády konflikt ukončily, a přitom si také přihlály svou polívčičku, zmnožily svá bankovní konta a rozšířily rodinné majetky. Posílilo by přitom i mezinárodní postavení Spojených států, které byly zdaleka nejbohatší průmyslovou zemí, ale jejich mocenská posice ve světě tomu vůbec neodpovídala. Vše vypadalo tak snadno. Centrální mocnosti, tedy Rakousko-Uhersko a Německo, byly vyčerpané. Stačí masivní a rozhodná vojenská intervence a vítězství spadne Američanům lehce do klína. A vítězství v největší válce novověké éry by samozřejmě znamenalo i zrod takového nového světového uspořádání, kde by Spojené státy mohly konečně hrát důstojnou roli, která jim již dlouho po právu náleží, ale dosud jim nebyla přidělena a jejich nároky nebyly respektovány. Ale je tedy malý problém: obyvatelstvo je zásadně proti. Chtějí žít v míru, blahobytu a dostatku, mají rádi svůj domov, své děti. To je jejich vysněný život. Nechtějí zabíjet, umírat, odtrhávat si od úst. Nezajímá je válka v daleké Evropě. Co s tím?

A tak povolali nejen Oze, ale i další čaroděje. Edward Bernays, Ivy Lee, Walter Lippmann a pár dalších magů bylo pozváno, aby dali své chytré hlavy dohromady. Jinými slovy ustavili takzvanou Creelovu komisi. Dobrý nápad. To, co se původně jevilo jako překážka, se nakonec ukázalo jako drobnost, něco jako problém s mouchou, která poletuje po pokoji a je třeba se jí zbavit.

Znáte to, bzzz..., pak dá minutu pokoj a po minutě zase bzzz... Hmm. To je nějaké divné, změna běhu světových dějin a moucha co lítá v pokoji je totéž? Ano. Je to docela podobné. Však si to pamatujete, policajt v hlavě musí být odstraněn, anebo aspoň na chvíli zaspat. Podívejme se na to jednoduše. Je špatné trhat mouše nožičky? No ano, to se nemá. Je to špatné, zcela evidentně se mouchám nožičky netrhají, moucha se jen tak zaplácně, aby jí to chudinku nebolelo. Policajt usíná. Je špatné trhat nožičky dětem? Cože? Dětem? Myslíte lidským dětem? To snad ne, to nemůžete myslet vážně! Ano, ano tisíckrát ano, je to špatné, trhat dětem nožičky. Teď už policajt v hlavě hlasitě chrápe. A víte, že němečtí vojáci trhají belgickým dětem nožičky? Jste proti tomu? Ano, jistěže jsem proti tomu. Jsem proti tomu, jako proti ničemu jinému, s tím se musí něco udělat. Takže chcete, aby to naši vojáci vyřešili, aby zachránili belgické děti? Ano, samozřejmě, že ano. Chci, aby to americká armáda vyřešila.

A tak vstoupily Spojené státy do světové války. Za pár měsíců již Američané pocho-

dovali a umírali, aby zachránili belgické děti. Jo, a sežeňte ještě několik fotek civilních obětí po zásahu šrapnelem, a hlavně, prosím, aspoň jedno nebo dvě děti se zraněním dolních končetin. Ano, jedna podkolenní a jedna stehenní amputace budou stačit. Dejte to na přední stranu ztřeštějšího vydání.

Pět slov, která okouzila svět

Vyhraná válka učinila z Ameriky světovou velmoc číslo jedna. Po válce se konala mírová konference v Paříži. Americká vojska byla sice stažena zpět domů, ale delegace ve složení: prezident, báječný čaroděj Oz a pár dalších chlapíků dorazila do Paříže se silnější zbraní, než jsou prosté bodáky a obyčejná děla. Přivezla s sebou mocné kouzlo. Tím kouzlem byl slogan. Pět slov, která změnila svět. "Učiňme svět bezpečný pro demokracii." Jste pro bezpečnost? Ano? Tak jste i pro demokracii. Vše co činíme, děláme pro vás, pro vaše dobro, pro váš klid. Jste pro bezpečnost? Ano? Pak jste i pro nové mocenské uspořádání. Se slovem bezpečnost proniklo do podvědomí i slovo demokracie. A také to, že jsme povinni utvořit světový řád, který bude uspořádán tak, aby bránil demokracii. Také to, že největší a nejbohatší demokracie světa je tím nejpovolanějším hlídačem. A samozřejmě i to, že každý slušný člověk k tomu musí přispět svým dílem a podporou. Nalezení vhodných slov navodilo pocit pravdivosti, oprávněnosti, spravedlnosti. Svět se proměnil v nepoznání. Zapomeňte na své krále. Jsou zde nové obzory. Kdo potřebuje věnec vavřínový? Na smetiště s ním.

Očarovaná věda

Mezi další techniky, které Bernays uplatňoval, patří pozitivistická kouzla. Bylo-li třeba presentovat objektivní pravdu, dotázal se nezájímavě třetí strany. Vždy se našlo dost expertů ochotných prohlašovat cokoli. Status vědce dával jejich výrokům punc pravdivosti. Positivistická věda může podpořit prakticky jakékoli tvrzení, stačí jen zvolit vhodnou metodiku práce a vybrat ty nejlépe korelující výsledky. Na Bernays se obrátili producenti slaniny plní obav z klesajících prodejů svých produktů. Báječný čaroděj našel 5000 lékařů, kteří prohlašovali, že slanina je dobré a vydatné jídlo. Bernaysovým úsilím se slanina s vejci v Americe etablovala jako mužná vydatná a zdravá snídaně. A je jí doposud. Občané postupně pěkně ztloustli a nemoci cév se rozšířily jako epidemie. Hospodářské výsledky zpracovatelů vepřů však byly zachráněny. Například Bernays požádala o pomoc skupina lidí, kteří chtěli zavést fluoridaci vody. Pomocí techniky využití pozitivistické vědy to Oz lehce zařídil. Ostatně k čemu jinému by nám byly dobré zástupy prodejních pozitivistických vědců, než k prosazování lobbistických zájmů hospodářských skupin?

Kouzlo symbolického aktu

Příštím v dlouhé řadě těch, kdo byli chtivi zvýšit svůj prodej, byl tabákový koncern

American Tobacco Company produkující mimo jiné i cigaretovou značku Lucky Strike. Tenkrát kouřili jen muži a u žen se tento zvyk považoval za společensky neakceptovatelný. Pokud by kouřily ženy stejným způsobem jako muži, stoupl by prodej cigaret na dvojnásobek. To byla velice lákavá perspektiva. Jak takového cíle dosáhnout, aniž by to stálo miliardy dolarů za masivní léta trvající kampaň? Báječný Oz použil své čáry. Změnil převládající pevně zakotvené veřejné mínění nikoli pomocí drahé placené reklamy, nýbrž symbolickým aktem. Cigaretu přirovnal k pochodní svobody. Každá žena, která drží v ruce hořící cigaretu je jako Socha svobody. Ta také drží planoucí pochodně - symbol svobody. A to je pravá Amerika, země svobody. Země, ve které jsou lidé svobodní. Kouření, to je svoboda. Kouřící žena ukazuje cestu ke svobodě. Symbolický akt se odehrál v jednom velkém průvodu městem. Oz sezval fotografy na určené místo na trase kudy procházeli davy účastníků. Na domluvený signál vytáhla skupina pečlivě vybraných krásných žen oděných v barvách krabičky Lucky Strike cigarety této značky, které měly schovány pod punčoškami, a všechny si zapálily a kouřily. Fotografové mačkali spouště jak šílení. Byl to skandál celoamerických rozměrů, odhalená stehna při vytahování cigaret, kouření žen na veřejnosti. Taková hrůza. Bernays předal novinářům připravené články osvětlující tuto událost a spojující pojem svobody s kouřením amerických žen. Výsledkem bylo uznání svobody kouření a ohromný komerční úspěch Lucky Strike. Ženy kouří stále, až do dnešních dnů, a to nejen v Americe, ale i ve značné části světa. Jsou to dobré kuřačky a věrné konzumentky, lepší než muži.

Očarovaný Bílý dům

Když si už i vrabci na střeše cvrlikali o tom, jaký je prezident Coolidge suchar a netykavka, bylo s tím třeba něco udělat. Inu vzpomněli si na mocného čaroděje. Edward sfoukl hrozící požár celonárodního poklesu důvěry vůči hlavě státu, jako pouhou svičku. Uplatnil opět techniku propojení známého a přijímaného s žádoucím. Kdopak je asi nejveselejší na celém světě? No přeci hollywoodští komici, herci a zpěváci. Ti baví celý svět. A kdo baví je? Nevěřili byste tomu, ale největší zábavou pro ty nejveselejší lidi na světě je, když se mohou setkat s prezidentem Coolidge. A tak se konal v Bílém domě banket. President jako obvykle nehnul po celou dobu ani brvou. Když všichni zpívali, on stál jako sloup. Tisk byl následujícího dne plný zpráv o tom, jak se všechny ty hvězdy filmového nebe skvěle pobavily, když se mohly setkat s tak vtipným a okouzlujícím mužem, jako je Coolidge. To bylo poprvé, kdy se hvězdy filmové a politické daly dohromady. Stal se z toho takový hezký trvalý celosvětový obyčej. Kdopak by chtěl, aby mu vládl morous?

Oz propaguje sám sebe a svého strýčka
Přišel čas odvděčit se strýčkovi Sigmundovi. Vděčný milující synovec jej za oceánem skutečně proslavil. Uctívání Freudova kultu se táhlo celým dvacátým stoletím a mít svého psychoanalytika patřilo k dobrému tónu. A zpoza oceánu přišla Freudova popularita zpět do Evropy. Bernays se pustil i do psaní knih. Postupně vyšly *Krystalizace veřejného mínění* (1923), *Propaganda* (1928) a *Utváření souhlasu* (1947). Změnil zažitý název svého vlastní branže z "propagandy" na "public relation". Obsah oboru zůstal pochopitelně stejný. Znělo to ale nyní mnohem lépe. Nový název dodnes vybujuje pozitivní představy. Když všichni přímí svědci zemřeli, začal rozdávat interview a bylo o něm natočeno několik dokumentárních filmů. Líčil sám sebe jako nesmírně důležitou osobu. Chvastoun a náfuha, jak se na báječného čaroděje sluší a patří. Je plný hrdosti, že to byl on, kdo tahal za nitky a kontroloval myšlení lidí. "Nebýt mě, byla by v USA fašistická diktatura," prohlašuje. "Vědomé a chytré ovlivňování mas lidí, organizování jejich návyků a utváření jejich postojů je důležitým prvkem demokratického státu. Je to jediný způsob jak zabezpečit hladké fungování společnosti." Při jiné příležitosti: "Ve vzduchu nepoletuje žádná božská bytost, na kterou bychom mohli spoléhat. Úkolem vědců působících v oblasti public relation je přesvědčit veřejnost, že jsou zde lidští bohové, kteří se o nás postarají."

Opusťte pojmy, řiďte se dojmy

Aplikací kouzelnických technik, které využívají jazyk jako nástroj k dosažení svých cílů, dochází k postupně změně toho, jak lidé jednotlivé pojmy chápou, používají a obsah slov se zvolna mění. Fluoridace se stala symbolem zdraví. Pojídání slaniny s vejci znakem mužnosti. Místo bezpečnosti máme demokracii, místo svobody manželka kouří. Ale tím to nekončí, proces stále pokračuje. Bernays byl pionýrem takových kouzel. Po něm přišli jiní, a pak mnozí další. Průmyslově odvětví public relation dnes jen v USA zaměstnává 200.000 lidí. Jazyk je živý systém, vyvíjí se. Slova, kterými je tvořen, se každý den mění a posouvají svůj smysl. A zástupy nových kouzelníků kopou do všech zbylých ještě životvatelných pojmů, aby s jejich pomocí vyhráli volby v nějaké zapadlé vesničce, nebo rozpoutali světový konflikt, či aby z nich vytloukli pár dolarů za prodej bezcenných cetek. Kouzly lze podpořit nejen distribucí zboží, ale i etablovat politické ideje. Techniku symbolického aktu lze použít jak k vytvoření tržních příležitostí, tak k vyprovokování krvavé války. Vhodné použití pozitivistické vědy může ovlivnit jak odbyt výrobků místní mlékárny, tak i zisk voleného úřadu anebo třeba zavedení nových sociálních programů.

Po báječném čaroději zůstal jen hrob s nápísem Edward L. Bernays 1889-1995. A my jsme zůstali sami, samotincí. Když

nemáme pojmů, oč se opřeme? Jak teď vyjádříme svou touhu po svobodě? Jak si navzájem řekneme, že chceme být opravdovými bytostmi a ne jen vděčnými diváky kouzelnických představení? Nijak. Bez pojmů nelze komunikovat. Očarování však stejně neslyší. Demokracie je pro nás totiž, co svoboda a bezpečí. Již nevíme proč, ale máme hluboko ve svém podvědomí takový dojem. Z dojmů je poskládám obraz našeho světa. Pro pojmy v něm místo nezbylo. Je to obraz, pod kterým je podepsán Edward Bernays a jeho epigoni.

Strašák je naše naděje

Možná přeci jen tak úplně sami nejsme. Snad se máme na koho spolehnout. Třeba

je zde někdo, kdo zabezpečí naši svobodu, dá nám právo na práci a bydlení, vzdělá nám děti a opečuje přestárlé rodiče. Zkrátka obstará vše potřebné. Pak už nebudeme muset přemýšlet, hledat slova a myšlenky. Ztracené pojmy tak ani potřebovat nebudeme. Obraťme se k tomu, kdo nám nabízí již hotové řešení. Oddejme se mu bez výhrad. Noví kouzelníci vytvoří náš souhlas a řeknou nám i to, co si máme přát. A ten, komu se svěříme, zařídí vše ostatní. Pravda, nebude to sice to, co by reprezentovalo naše skutečné zájmy, ale to nevádí. Když nemáme pojmy, stejně ani nemůžeme vědět, co je v našem zájmu. Frank Lyman Baum zakončuje svůj pohádkový příběh "Báječný čaroděj ze země

Oz" s nadějí v hlase. "Rozhodl jsem se odejít," říká Oz svému lidu. "Nadobro vás opouštím, ale nebojte se a neplačte. Přenechávám vás Strašákovi do zelí. Je sice jen vycpaný ze slámy a nemá rozum, ale bude vám dobrým vládcem. Poslouchejte jej tak, jak jste poslouchali mě a mějte jej rádi tak, jako jste měli rádi mne. Budete-li tak činiti, dobře se vám povede." Nasedl do horkovzdušného balónu a odletěl. Všichni mávali a hořce plakali, když se balón zmenšoval na obloze a povolna mizel za obzorem. ■

Autor je publicista a zabývá se přírodovědnými i společenskovědnými studiemi (p.sadilek@atlas.cz)

Co se stalo v Somálsku

(pokračování ze strany 1)

tzv. Prozatímní vláda z ciziny do Somálska. A nedlouho poté se Somálsko opět po několika letech dostalo na stránky novin a do televizních zpráv.

Pokusme se nyní nalézt odpověď na všudy přítomnou otázku „proč“. Proč v Somálsku povstal radikální Svaz islámských soudů a proč se tak stalo zrovna nyní? Abychom ji však mohli začít hledat, je nejprve nutné detailněji prozkoumat oněch 16 let takzvané anarchie, tedy období bez funkční centrální vlády.

Somálsko po svržení diktátora Barreho v roce 1991 bylo zcela rozvrácenou zemí. A to i na africké poměry: ve srovnání s jinými přibližně 40 sub-saharskými zeměmi se v mnoha ukazatelích podle dat Světové banky pohybovalo vesměs na chvostu. V míře úmrtnosti bylo například 37. ze 42 (zatímco v roce 1985 bylo „jen“ 30.), v očekávané délce života také (roku 1985 na místě 34) a dětská úmrtnost zemi umístila na 32. místo z 41 zemí (od roku 1985 si pohoršila o jednu příčku). Rozpad centrální vlády a tedy i státu byl proto považován za naprostou tragédii. Vždyť kdy jindy lidé nejvíce potřebují pomoc státu, než když jsou chudí, hladoví a nemocní? Totální rozvrat země, chaos a násilí, které proběhlo zemi po pádu Barreho režimu, měly za následek těžký hladomor v letech 1991 a 92. Zahraniční pomoc se stala jedinou nadějí pro zbídačený somálský lid a lákavou kořistí pro vůdce somálských klanů. Za tak krátkou dobu po pádu státu se navíc ještě neměl šanci vyvinout žádný alternativní systém práva. V roce 1993 se do všeho zapojily nejdříve Spojené státy a následně OSN s původním cílem zabezpečit potravinovou pomoc a její rozdělování obyvatelstvu. Tato mise zezáčátku vykazovala poměrně úspěchy. Odpor některých klanů přišel až ve chvíli, kdy začala OSN projevovat vážné snahy o znovuvytvoření vlády, jejímiž členy měli být vybraní

klanovní vůdci. Nepokoje, které následovně vyústily ve známé sestřelení *Černého jestřába*, vedly nakonec ke zrušení míse a odsunu jednotek OSN ze země.

Kapitalismus nastupuje

Všichni očekávali tragédii, která však nenastala. Těch několik let totiž stačilo k tomu, aby se v Somálsku vyvinuly jisté instituce. To vedlo k nástupu něčeho, co ekonomové předpovídali. Neexistence daní, pomalu vznikající (i když pro našince zvláštní) systém práva a neexistence nesmyslných státních regulací i přes stále jen těžko představitelnou chudobu přivedly k životu do té doby prakticky mrtvý kapitalismus. Obrovský boom zažily zejména telekomunikace. Zatímco v období mezi lety 1987 a 1990 měli telefonní linku jen 2 lidé z 1000, v roce 2002 už jich bylo 15 a roku 2005 dokonce 25, což posunulo Somálsko z 30. na 8. místo v konkurenci 41 sub-saharských zemí. Podle studie Světové banky bylo výsledkem konkurence mnohem větší pokrytí, než před pádem vlády. Všechna velká města mohla využívat telefonních služeb, které byly mnohem lepší a levnější než ve většině afrických zemí. Cena mezinárodních hovorů spadla z 5-7 dolarů (asi 105-145 korun) za minutu v 90. letech na pouhých 50 centů (10 Kč) ve velkých a 1,5 dolaru (31 Kč) v menších městech v roce 2002. Místní hovory pak v roce 2002 stály pouhých 10 až 35 centů (2-7 Kč). Ještě větší rozmach zažily mobilní telefony a internet. V roce 2005 mělo mobilní telefon 63 z 1000 Somálců (16. místo ze 42 zemí) a internet používalo 25 lidí z tisíce (dokonce 11. místo).

Srovnáme-li tato čísla s českými, pak samozřejmě nejde o žádný zážrak. Je však nutno sledovat relativní pozici mezi ostatními africkými zeměmi, kde na rozdíl od Somálska existovaly vlády – a nutno říci, že to byly často vlády, jež by bylo lepší nemít. I ve studii samotné Světové banky, kterou nelze ani v nejmenším podezírat z nějakého anarchismu či nenávisti ke státům, například stojí: „Vládní selhání ve formě korupce a přemíry byrokracie zabraňuje státním regulacím, aby plně vyřešily tržní selhání ... Například telekomunikační licence nejsou spojeny s právem na využívání frekvence, takže telekomunikační firma, ačkoliv zaplatila za licenci, může očekávat, že nově přichozí subjekty budou využívat její frekvence.“ Mimochodem, je zajímavé, že takový rozmach mobilních telefonů a rádiového vysílání (98 rádií na 1000 obyvatel v roce 2002, 4 rádia v období před rokem 90) nastal na území bez státu. Rozdělování a kontrola využívání frekvencí je totiž považováno za oblast, kde to bez státních regulací prostě nejde. Viditelně jde.

Když se podíváme na srovnání Somálska a okolních zemí, pak zjistíme další zajímavou věc. Průměrný příjem somálských domácností \$226 ročně v roce 2002 je sice o dost nižší, než v okolních zemích (\$438). Pokud ale vezmeme podíl obyvatel, žijících za méně než 1 dolar denně, což je oficiální měřítko chudoby, pak zjistíme, že zatímco

v Somálsku je takových lidí 43 %, v okolních zemích je jich 52 %! Znamená to, že i přes neexistenci státu a tedy státního sociálního systému je na území Somálska těch úplně nejchudších méně než u jeho sousedů. V humanitární pomoci rozdíl zřejmě nebude, tu tam totiž dostávají všechny země. Není ani důvod předpokládat, že by se v těchto zemích nějak lišila míra péče o chudé z náboženských důvodů.

Jde to i v anarchii

Co by tedy mohlo způsobit pokrok Somálska v některých oblastech a jeho zlepšení v zebříčku ostatních afrických států? Zbývá snad jen jediný důležitý rozdíl – v Somálsku není vláda a stát, zato trh tam funguje lépe než jinde v Africe. Navíc díky vzniku a rozvoji trhu došlo v druhé polovině 90. let k značnému omezení bojů, takže vztýžený obraz neutechající občanské války lze označit za lživý. V jiné studii pod hlavičkou Světové banky se tak můžeme dočíst, že po roce 95 se „povaha, délka a intenzita konfliktů ztelně změnila.“ Až na pár výjimek se prý ozbrojené konflikty staly mnohem kratšími a více lokálními. Jejich výsledkem také byly mnohem menší ztráty na životech. Od roku 99 prý navíc váleční lordi ztratili na vlivu s tím, jak se rozvíjel trh a poptávka po bezpečí. V poslední době pak již bylo čím dál tím složitější rozlišit válečné srážky od ozbrojené kriminality. V souladu s tímto tvrzením jsou i výsledky průzkumu důvodů úmrtí z roku 2002: nejvíce šlo na účet nemocem (61 %), pak stáří (19 %), třetí nejčastější důvod smrti byly nehody s výjimkou min (7,4 %) a až na čtvrtém místě je válka (4,3 %). Následují úmrtí související s těhotenstvím či porodem (4 %) a nakonec nehody v souvislosti s minami (3,6 %). V počtu úmrtí na 1000 obyvatel si mimochodem Somálsko do roku 2005 polepšilo natolik, že se z již zmíněného 37. místa v roce 1990 posunulo na 17. místo mezi 42 sub-saharskými africkými zeměmi. Zvláštní vývoj pro zemi, která se má údajně zmitat v chaosu, nemyslíte?

Jak jsme již uvedli, trh by mohl jen těžko fungovat bez jakéhosi právního rámce. Bez existence státu byl ale jeho vznik ponechán trhu, tedy lidem. A neboť nutností bylo zejména zajistit vymahatelnost smluv a trestání zločinců, vznikl v časovém tlaku zcela přirozeně a podle očekávání systém opřený zejména o již existující zvykové právo a islámské právo šaríja.

V rámci zvykového práva se v případě neshod lidé obraceli na klanové „stařešiny“, kteří měli v oblasti rozhodování sporů vybudovanou a pečlivě udržovanou reputaci. Podle dostupných dat bylo v roce 2002 s tímto typem ochrany a vynucování práva spokojeno na 98,4 % Somálců. Především v městech pak začaly vznikat islámské soudy, rozhodující na základě práva šaríja, což je velmi rozsáhlý soubor právních norem. A protože soudci byli vážení a respektovaní duchovní, lidé u těchto soudů často vyhledávali pomoc a zastání (93,2 % obyvatel bylo spokojeno s jejich funkčností). Je však zdokumentován jeden případ (a docela určitě nebude jediný),

kdy se vůdce jednoho takového soudu v severní části hlavního somálského města Mogadišo rozhodl rozšířit své pravomoci za rámec udržování práva a pořádku, obsadil blízký přístav a uvalil na něj daně. Okamžitě se však proti němu spojili klanovní vůdci v oblasti a odebrali soudu veškerou moc.

Svaz islámských soudů a obnova státu

Tím se konečně dostáváme k onomu „proč“ ze začátku článku. Než ale odpovíme, upřesněme na základě toho, co již víme, položenou otázku: jak je možné, že islámské soudy, které po dobu přibližně deseti let ku všeobecné spokojenosti sloužily somálským občanům a spoluumožnily rozkvet kapitalismu a s tím související pokles chudoby a rozvoj mnoha oblastí života, najednou v roce 2006 povstaly a začaly obsazovat celou zemi a proměňovat ji v bezpečnostní riziko pro zbytek světa? Co se přihodilo, že samoregulační mechanismus v podobě odporu klanových vůdců a podnikatelů chránících své investice přestal najednou fungovat? Proč by se lidé po více než deseti dlouhých letech postupného zlepšování situace najednou a z ničeho nic měli obrátit k radikálnímu islamu a zahodit tak vše, co díky relativní svobodě vybudovali?

Pokud něco nejdříve fungovalo a najednou přestalo, je nutné hledat důvod takového posunu. Snad jedinou důležitou změnou, již Somálsko v poslední době prošlo, však bylo vytvoření Prozatímního federálního parlamentu Somálské republiky v Keni v roce 2004. Ten následně zformoval Prozatímní vládu a zvolil prezidenta Somálské republiky. Co je však nedůležitější – tato vláda je od roku 1991 jedinou, které se podařilo získat na území Somálska jistý nezanedbatelný vliv. Naklonila si totiž mnohé z klanových vůdců tím, že jim nabídla ministerstva (kterých je neuvěřitelných 31!) a tedy i peníze somálských daňových poplatníků (se vznikem státu totiž samozřejmě vzniká i daňový systém zničující především pro chudou rozvíjející se společnost, jako je ta somálská) výměnou za převedení jejich zejména vojenské síly do rukou státu. A v tom je zřejmě nutné hledat příčiny dnešní krize. Klanovní vůdci přestali dbát o své zájmy, protože mají pod kontrolou „svá“ ministerstva; a islámské soudy už také nemohou „jen“ obsadit nějaké blízké okolí a uvalit na obyvatele žijící v dané oblasti daně. To je totiž výsostným právem státu. Nejjednodušší cestou se tak pro Svaz islámských soudů stalo pokusit se převzít vládu, která se již v somálském městě Baidoa nachází. Toho se však velmi obává Etiopie, na jejímž území žije velká komunita Somálců, přičemž již za Barreho vlády v letech 1977 a 78 proběhla válka mezi těmito dvěma zeměmi právě o Somálci obydlenou oblast Ogaden.

Může za to stát?

Jak to dopadlo, již víme z médií: Etiopie poslala svou armádu na pomoc somálské Prozatímní vládě, Svaz islámských soudů na oplátku vybízí ke svaté válce proti Etiopii a láká do země islámské radikály. Vznikem vlády

a zainteresováním klanových vůdců na rozvoji její moci tak byla narušena křehká rovnováha, která umožnila takřka nikým neočekávaný rozvoj Somálska v posledních 16 letech. Současně s tím byla moc nad celým státem koncentrována do jedné ruky a jednoho místa, což se pro islamisty stalo příliš velkým lákadlem, jemuž nedokázali odolat. Když nyní celý somálský příběh shrneme,

získáváme zajímavý obraz: dlouhá léta to šlo bez státu a vlády. Dokonce tak, že Somálsko v mnoha oblastech předběhlo jiné africké země, jež centrální vládu měly. Pak se najednou krátce po obnovení státu tato země propadla do války a dokonce se stala sídlem islámských radikálů. Náhodu samozřejmě nelze vyloučit nikdy, ale v tomto případě máme spousty indicií vedoucích k tomu, že

to žádná náhoda nebyla. Člověka proto napadá zásadní otázka, jestli je opravdu stát, centrální vláda a demokracie pro tyto africké země tím nejlepším, co si mohou přát. Při detailnějším pohledu to tak totiž ani trochu nevypadá. ■

Autor je vedoucí Centra pro studium ekonomické svobody Liberálního institutu

Experimentální ekonom

(pokračování ze strany 1)

v ekonomii, zejména v oblasti alternativních tržních mechanismů.“

A co experimentální ekonomové dělají? „Vezmeme určité tvrzení ekonomické teorie a pomocí lidí ho ve sledovaném prostředí testujeme,“ vysvětluje Smith, který zároveň působí jako výzkumný pracovník v Interdisciplinárním centru pro ekonomickou vědu a v centru Mercatus (obě centra jsou součástí GMU). „Řekněme, že na trzích existuje tendence k vytvoření takové ceny, která je vyčistí – tj. takové ceny, na které se dohodnou jak nakupující, tak prodávající a při které již nedojde k další směně. Provedu několik experimentů, ve kterých budu motivovat nakupující, aby levně kupovali, a prodávající, aby draze prodávali.“ Smith přispěl k tomu, aby žijící a dýchající lidské bytosti zůstaly i nadále předmětem zkoumání disciplíny, která je jinak známá tím, že člověka z masa a kostí transformuje do neosobních teoretických rovnic.

„Více než to, co si lidé myslí, nás zajímá, jak za určitých okolností jedná,“ říká Smith. „Většina ekonomické teorie neříká příliš jasně, jaká jsou pravidla směny a jaký je jejich vliv. Experimentální ekonomie si pokládá otázku, jak pravidla ovlivňují výkonnost trhu.“

Za posledních 50 let dohlížel Smith na tisíce experimentů, jichž se účastnili snad všichni, od dětí až po obchodní magnáty a členy Kongresu. Pomohl také s vývojem politik, které zavádějí trh tam, kde nikdy předtím neexistoval, jako například v případě elektřiny.

Smith zjistil, že lidé – aniž by tušili, jak či proč trhy fungují – mají tendenci jednat jak inteligentně, tak i překvapivě štedře. „Myslím, že jsme rozenými obchodníky,“ tvrdí Smith a pokračuje: „jsme společenskými tvory a na společenské směně máme velký zájem. A tato lidská náklonnost ke směně velice pravděpodobně zapříčinila vznik obchodu a trhů, které vytváří bohatství. Přínosy tržní směny jsou viditelné zejména v osobních interakcích, v nichž jde o to, že vy pro někoho něco uděláte, a ten zase udělá něco pro vás. Kdežto přínosy směny 'na trhu' takto přímo viditelné nejsou. Pokud jde nahoru cena, vydělají na tom ropné společnosti a já tratím.“

Taková je zkušenost a chápání obyčejných lidí. Experimentální ekonomie pomáhá dát trhům lidskou tvář.“

Smithova profesionální kariéra započala na Caltech (Kalifornském institutu technologie), kde studoval elektroinženýrství, poté získal magisterský titul z ekonomie na Kansaské univerzitě v roce 1952 a následně v roce 1955 doktorský titul na Harvardu. Než přišel na GMU (rok 2001), vyučoval na *University of Arizona*, *Purdue University*, *Brown University* a *University of Massachusetts*. Během své cesty k získání Nobelovy ceny působil jako prezident *Public Choice Society* a *Economic Science Association*, získal nespočet ocenění a zeširoka publikoval (Cambridge University Press vydal dva svazky jeho esejů týkajících se experimentální ekonomie).

Neméně dlouhá byla jeho ideologická cesta. Zprvu byl zapřísáhlý socialista, jenž věřil, že řádná společnost je taková, ve které několik osvícených osob rozhoduje o sociálních, ekonomických a politických záležitostech. V průběhu několik let ale nabyt libertariánského přesvědčení, podle kterého by jednotlivci měli mít tolik svobody, kolik je jen možné, aby mohli vykonávat směnné obchody sami za sebe. „Ať už hovoříme o politologii, ekonomii či sociálních interakcích,“ říká Smith, „nejlepší systémy jsou ty, které maximalizují svobodu jednotlivce, jenž je omezován ostatními ve společnosti.“

Vernon Smith poskytl rozhovor Miku Lynchovi a Nicku Gillespieovi z časopisu *Reason* koncem května roku, v němž obdržel Nobelovu cenu (tj. 2002), v jeho kanceláři a nedaleké restauraci.

Reason: Experimentální ekonomie klade důraz na instituce – pravidla a omezení trhů a směnných systémů. Nicméně lidé často hovoří o „svobodném“ trhu a vlastnických právech, jako kdyby existovaly od přirozenosti stejně jako hora či jezero. Vaše práce ovšem naznačuje, že tato pravidla jsou vytvořena pro určité lidi v určitých situacích.

Vernon Smith: Myslím, že velká část tržních konvencí a vlastnických práv má svůj původ v pravidlech, která se vyvinula pro

střednictvím společenské interakce. Stát poté jen obvykle přišel a uzákonil je.

Knihy Roberta Ellicksona *Řád bez zákona*, vydaná v roce 1991, to dokládá. Vydal se a zkoumal zákon o oplocení v okrese Shasta v Kalifornii, který jasně říká, že jedinec je odpovědný za škodu, kterou napáchá jeho dobytek. Existuje zde tedy podnět k tomu, aby se ploty stavěly. Ve skutečnosti to ale funguje trochu jinak – ploty se sdílejí. A pokud se k ostatním budete chovat bezohledně (nebudete-li se o své ploty nebudete starat a bude-li váš dobytek opakovaně utíkat), budete to mít těžké. Většina sporů se ani nedostane k soudu; jste totiž tlačeni k tomu, aby jste zaplatil – vyšší částku – a vyrovnal se mimosoudně.

Je to zajímavé, protože lidé vytvářejí směnné systémy, což však nutně neznamená, že se na ně vztahuje formální právo. Čtete-li F. A. Hayeka, víte, že tehdejší zákonodárci zákony nevytvářeli. Prostě jenom sepsali existující zvyky. A to je také to, co dělají lidé v okrese Shasta. Jedná se o „objevené právo.“ „Vytvořené právo“ přišlo až později.

Samozřejmě, ne každá transakce proběhne mezi čtyřma očima a má lokální charakter. To je důvod, proč potřebujete více formální trhy a vlastnická práva. Znáte to staré přísloví? „Vše pro kamaráda, nic pro nepřítel, a zákon pro ty, co neznáme.“ Vlastnická práva a trhy – zaručující uskuetečení platby či dodávky – pomáhají rozšířit výhody obchodování i mezi ty, kteří se navzájem neznají.

Reason: Lidé spíše podvádí ty, kteří od nich žijí daleko.

Smith: Každopádně. Ale přesto, ne tak moc, jak bychom si zprvu mohli myslet. Uvažte internet. Na něm není pozoruhodné to, že by někdo něco nedoručil či nezaplátil, nýbrž výjimečnost takovýchto případů. Prakticky neexistuje žádný způsob, kterým by šlo internetové obchodní aktivity vynutit. Je úžasné, co vše je ve světě internetu založeno na důvěře.

Reason: Jaké jsou politické cíle experimentální ekonomie?

Smith: Víme, že trhy jsou efektivní. Rádi bychom objevili tržní mechanismy, které by bylo možné použít tam, kde dosud používány nebyly. Například v oblasti elektrické energie či přidělování pořadí v přistávání a startování na letištích.

Společně s kolegy jsme vyvinuli způsoby, jak vytvářet tržní mechanismy, jež s největší pravděpodobností budou fungovat v opravdovém světě. Ale dokud neprovedeme experimenty, pomocí kterých ověříme naše znalosti, nevěříme si. Laboratoře využíváme proto, aby naše případné chyby nepřišly draho, a že se jich dopustíme... Pokaždé se něčemu přiučíme a skončíme předěláváním našich modelových institucí, pravidel a odměňování.

Dalším krokem je zapojení lidí, kteří budou systém používat a kteří mu dodají konstrukční prvky. Experimenty se poté odehrávají s nimi; a když jsou spokojeni, jdeme s tím do světa.

Mám jeden příklad, který souvisí s elektrickou energií. Řekněme, že vytváříte trh pro velkoobchod s elektřinou. Máte nakupující a prodávající v různých uzlech elektrické sítě. Lidé přijdou s cenami, za které budou elektřinu prodávat a které budou záviset na jejich pozici v síti; cena se musí odvíjet od jejich pozice, neboť v rozvodných sítích dochází ke ztrátám. A v závislosti na vaší pozici se tedy budou rovněž lišit vaše náklady. Jako velkoobchodní odběratel nabídnete takovou cenu, kterou jste ochoten zaplatit za elektřinu, jež bude doručována do vašeho uzlu. To vše se simuluje na počítačích, které v podstatě zpracují veškerou nabídku a poptávku a všechny náklady na různých pozicích v síti, a maximalizují zisky z obchodu určením takové ceny, která vyčistí trh a při které již nedojde k dalším směnám.

Systémy takového typu jsme testovali v Austrálii v roce 1993 a opětovně roku 1996. Experimenty a semináře probíhaly denně po dobu dvou týdnů. Účastníci si vedli opravdu dobře. Austrálie nakonec odvětví elektrické energie deregulovala a myslím, že se jim to vcelku povedlo.

Zajímavé ale je, že privatizace neproběhla úplně všude – jednotlivé státy zvolily odlišný přístup. Například taková Viktorie veškeré výrobní aktiva prodala soukromému sektoru. Ale v New South Wales jsou pořád ve vlastnictví veřejných subjektů. Důležité je ovšem to, že všichni poskytovatelé energie musí získat peníze na trhu. A nové výrobní kapacity jsou zcela soukromé.

Reason: Takže experimentální ekonomie může sloužit jako nástroj, pomocí něž lze ukázat regulátorům a průmyslovým společnostem, jak ve skutečnosti na ceny citlivé trhy fungují a mohly by fungovat?

Smith: Je to nástroj. V roce 1995 sponzorovala Progress & Freedom Foundation sérii workshopů na univerzitě v Arizoně, kde jsem v té době působil. Zúčastnilo se jich celkem 25 vysoce postavených pracovníků organizací jako Florida Power, Duke, Ohio Edison, Mohawk, Pacifik Gas

& Electric, Southern California Edison a tak dále. Podíleli se na experimentech a mohli tedy vidět a zažít, jak vypadá opravdový trh v energetice. Jedna z věcí, které jsme zdůrazňovali, byla důležitost těch nabídek, které umožňují přerušeni dodávky proudu k zákazníkům, což umožňuje udržet nízké ceny. Měli jsme v Ohiu jednoho klienta, který je bral velice vážně. Jeho zákazníci mu v podstatě šetří peníze tím, že – za určitých okolností – souhlasí s výpadky elektřiny. Jsou dostupná zařízení, pomocí nichž jednotliví spotřebitelé mohou určit, jaké přístroje budou při různých cenových hladinách napájeny. Zákazníci se mohou rozhodnout: „Pokud cena někde stoupne, odřízněte přístroje s nízkou prioritou – klimatizace, ohříváče vody, atd.“ A i když toto přerušeni dodávky proudu bude činit pouhých patnáct minut na hodinu, budete moc výrazně zredukovat odběr elektřiny i během odběrné špičky.

Hlavní problém elektrické energie je dán tím, že za úrovní transformátoru není prakticky možné odběr selektivně přerušit. Ať už jste ve výtahu, nebo si opékáte toast anebo celý den svítíte – vše má v současném systému stejnou prioritu; nelze vybrat to či ono a přerušit dodávku elektřiny v případě, že dojde ke zvýšení poptávky, navýšení cen a omezení nabídky. Nejen vládní zařízení, ale také ta, která byla postavena díky investorům, přisuzují velký význam nabídkové straně: Poskytují tolik elektrické energie, kolik lidé chtějí, a to kdykoliv a za neměnnou cenu. Realita je ale taková, že náklady na produkci a spotřebování elektřiny se kvůli změnám v nabídce a poptávce (a dalším podmínkám) neustále mění – jako všude jinde. Bez viditelného trhu je ale obtížné si to představit.

Reason: Je zřejmé, jak na změny cen budou lidé reagovat: vypnou své zklidňující fontány, která vyjdou na 25 centů za kilowatt, ale své železné plíce nechají „běžet“, i když je přijdou na 100 dolarů za kilowatt. Ovšem to se snadno říká, samotné vytvoření fungujícího trhu už tak jednoduché není, že ano?

Nechvalně známá restrukturalizace kalifornského energického trhu to potvrzuje. Tamější dodavatelé energie nejen že pomáhali s počátečním vytvářením tržních pravidel, ale věděli také, že se jim dostane finanční pomoci, pokud věrohodně prokáží, že nejsou schopni dodávat elektřinu za „deregulovanou“ cenu. Vláda tvrdí, že došlo ke zmanipulování trhu všemi možnými způsoby.

Smith: Jistěže, budou se to snažit uhrát. To je také důvod, proč je důležité mít ta správná pravidla. Nikdo neví, jaká bude poptávka. A prodávající mají zájem na tom, aby prodali za co možná nejvyšší cenu.

Ale hlavním problémem je nemožnost přerušeni odběru. Mluvíte o průmyslu, ve kterém je na tento problém společnostmi i regulátory nahlíženo tak, že veškeré po-

ptávce se – kdykoliv – musí vyhovět. Nikdo by neměl „přijít o světlo“ a spravedlivá cena je ta, která je v čase konstantní. Musíte vyhovět veškeré poptávce. A to není možné. Ne během bouřek a ani tehdy, dojde-li k omezení dodávky.

Velkou překážkou je úprava lokálních elektrických vedení, které jsou součástí koncesovaného monopolu. Po téměř 100 let se prodejci energie vázaly na elektrické vedení. Není zde ale žádný důvod pro to, aby poskytovatel vedení byl zároveň poskytovatelem energie. Pamatujete, když společnost *Ma Bell* zakazovala připojení telefonu, který vyrobil někdo jiný? Jejich argumentem bylo, že chrání „integritu“ sítě. „Prostě nemůžeme povolit, aby si kdokoli připojil to, co chce.“ Není to ale hloupé? Proč by někdo vyráběl telefon, který by nebyl kompatibilní?

Situace se již změnila pro poskytovatele telefonických služeb, ne však pro společnost působící v energickém odvětví. Říkají: „Proč bychom měli povolit přístup k našemu vedení alternativním poskytovatelům energie, zejména pak těm, kteří do něj chtějí nainstalovat přerušovací zařízení.“

Potřebujeme tedy systém, do kterého mohou podnikatelé vstoupit, konkurovat si a zkoušet nové věci, včetně systému přerušovaného odběru. Někteří na tom prodělají a zbankrotují. Ale někteří se uchytí. Děje se tak v telekomunikacích, ale ne v energetice. A ke změně nedojde, dokud se neodstraní výše uvedené překážky.

Reason: Ve kterých dalších oblastech se uplatňuje experimentální ekonomie?

Smith: Pracujeme na vytváření trhu pro směňování pořadí při přistávání a startování na letištích, které bylo většinou rozděleno mezi letecké společnosti na jednotlivých letištích. Ale řekněme, že přijde špatné počasí, které zapříčiní zpoždění letů. Předtím zvládali 60 přistání a vzletnutí za hodinu, to se však nyní musí omezit na 30 za hodinu. Obvykle dochází k tomu, že se prostě natáhne letecký plán, což vede ke zrušení letů a dalším problémům. Řešením je tržní mechanismus, který zajistí, že lety s vyšší prioritou dostanou přednost. A která letadla budou mít vyšší prioritu? Pravděpodobně ta letadla, která mají větší kapacitu, anebo ta, v nichž cestuje velký počet pasažérů s navazujícími spoji, a také plně obsazené letadla.

Předpokládejme, že mluvíme o letadlech, které letí z La Guardia v New Yorku. Letí-li do Los Angeles, pro většinu cestujících to bude konečná destinace. Ale letadla letící do Chicaga či Dallasu budou plná cestujících, kteří přesedají na navazující spoje. Možná by tyto lety měly mít za špatného počasí větší prioritu při startování. Ať tak či onak, je potřeba tržního mechanismu – pomocí něž budou aerolinky kompenzovat své zákazníky a sebe navzájem – pro rušení letů a obchodování s pořadím při vzletu.

Takovýto systém v současné době neexistuje. K jeho vytvoření se nejdříve musí přesvědčit aerolinky, že toto je ta správná cesta. Poté musí spolupracovat Federální letecká agentura. A je potřeba, aby to schválil Kongres, jelikož ten měl na starosti prvotní přidělení pozic v pořadí. Hrozí ale, že Kongres namítne: „Nelíbí se nám to, protože nakupují a prodávají pozice, které jsme vám dali. Vydělávají tím, že je znovu prodávají.“

Další oblast experimentální ekonomie je spojena s NASA. Pracovali jsme na misi Cassini [která k výzkumným účelům na Saturnu v roce 1997 vyslala 800 liber vědeckých nástrojů v malé kosmické lodi]. Obchodováním jsme určili alokaci zdrojů, které jednotlivé experimenty vyžadovaly na palubě.

Každý experiment potřeboval tři základní zdroje: energii, hmotnost a objem. Naším cílem bylo objevit neefektivnější užití těchto tří zdrojů. Přidělili jsme tedy určité množství každému z nich. Účastníci experimentu dostali žetony, které představovaly peníze a s kterými mezi sebou mohli obchodovat. Když začaly padat první nabídky, cena hmoty v porovnání s objemem a energií vylétěla nahoru. Poté s ní lidé začali hospodařit, což v posledku způsobilo, že se její cena propadla. Došlo k propadu ceny hmotnosti!

To byla první vesmírná mise, která skončila bez velkého překročení nákladů. Něco podobného se od té doby bohužel neopakovalo. Proč? Protože je zde mnoho lidí, kterým se na tom mnohé věci nelíbí. Současný systém spravovat dovedou a o plýtvání se nestarají. Vesmírná stanice provozovaná NASA již překročila svůj rozpočet o 5 miliard dolarů. My jsme navrhli, aby se těchto 5 miliard vydělalo prodejem dostatečného množství prostoru na oné stanici. Nevím, jestli je zde pro něco takového trh, ale proč to nezkusit?

Setkali jsme se s někým v Bílém domě a určitý zájem projeven byl, avšak k zavedení něčeho takového je potřeba politického podnikatele, a je to navíc velmi riskantní. Nebude-li to fungovat, všechna vina bude jen na vás. Avšak jestliže to fungovat bude, všichni začnou tvrdit, že se na tom také podíleli.

Reason: Bývaly časy, kdy jste se řadil mezi socialisty, dnes se však nazýváte liberálem. Co tím myslíte?

Smith: Pokud jde o mě, myslím si, že liberalismus je spojen s rozpoznáním určitých skutečností, a sice že všechny organizace čelí problémům rozptýlených znalostí; že decentralizované mechanismy jsou tím nejlepším způsobem, jak pomocí těchto rozptýlených znalostí dosáhnout dobrých výsledků; a že nejlepších výsledků dosáhneme, pokud budou mít jednotlivci svobodu provést směnu na základě jimi shromážděných informací. A to je pravda, ať už hovoříme o politologii, ekonomii či společenských interakcích. Nejlepší systém je ten,

který dává jednotlivci – jenž je omezován ostatními jednotlivci ve společnosti – nejvíce svobody.

Narodil jsem se a vyrostl ve Wichitě v Kansasu. Mí rodiče byli socialisté a stejně tak naši přátelé. Podporovali jsme Socialistickou stranu. Matka poprvé volila, když jí bylo 21. Svůj hlas dala Eugenici V. Debsovi, který byl v té době uvězněn za to, že nesouhlasil s první světovou válkou. Matčin otec pracoval jako technik na Missouri Pacific Railroad. Byl velkým příznivcem Debse, jenž ustavil odbor železničnických dělníků. Matka kandidovala na pozici státního pokladníka za Socialistickou stranu vícekrát, než dovedu spočítat. Já jsem poprvé hlasoval pro [socialistu] Normana Thomase v roce 1948, bylo mi 21. Při odevzdávání svého hlasu jsem byl nejvíce spokojen právě roku 1948, kdy jsem volil Normana Thomase, a roku 1980, kdy jsem volil Eda Clarka [kandidáta Libertariánské strany].

Reason: Co se stalo mezitím?

Smith: Mé sklonky k socialismu začaly postupně ochabovat během mého studia ekonomie. Nejdříve na Kansaské univerzitě a poté na Harvardu. Pak jsem v roce 1955 začal učit na Purdue a o rok později jsem uskutečnil první experimenty. A to zcela změnilo můj pohled na trhy.

Na Harvardu mě vyučoval Ed Chamberlain, autor knihy *Teorie monopolistické konkurence*. Hned první den měl pro nás připravené takové malé cvičení, které nám mělo ukázat, že konkurence je ve skutečnosti nerealizovatelná.

Roku 1955 jsem vyučoval základy ekonomii na Purdue. Jedné noci jsem se probudil a začal o tom Chamberlainově experimentu přemýšlet. Pokud chcete dokázat, že trhy opravdu nefungují, je třeba ušetřit jim větší ránu. Říkal jsem si, že zjistím, jak to probíhá na New Yorkské burze, neboť jestliže někde existuje konkurenční trh, tak to musí být právě tady. Koupil jsem si knihu o burzách, která obsahovala veškeré informace o obchodování.

Následujícího jara jsem uskutečnil můj první experiment, který trval zhruba šest minut. Nenabídnul jsem opravdové odměny. Jen jsem studentům řekl, aby jednali výdělečně – aby brali v potaz rozdíl mezi hodnotou a cenou v případě nakupujícího a rozdíl mezi cenou a náklady v případě prodávajícího. Vytvořila se dokonale konkurenční rovnováha. Experiment jsem zopakoval a výsledek byl stejný.

Domníval jsem se, že jsem se dopustil chyby. Jak je něco takového možné? Účastníci neměli dokonalé informace... A my jsme v té době věděli, že dokonalé informace jsou nutné k tomu, aby trhy fungovaly efektivně. Od té doby jsem tento experiment – pokaždé s pozměněnými parametry – dělal každý semestr s více a více studenty. A když jsem pak někde jinde hovořil o tom, čím jsem se vlastně na Purdue zabýval, narazil jsem na hodně lidí, kteří po-

Předplatné TL

*Jak se stát každý měsíc součástí
TERRA LIBERA?
Předplatte si zaslání časopisu
TERRA LIBERA.*

Roční předplatné časopisu, zasílaného v papírové podobě kamkoliv v rámci ČR, získá ten, kdo přispěje Liberálnímu institutu alespoň 250,- Kč nebo 0,5 g zlata. Předplatné v elektronické podobě lze získat za polovinu těchto částek.

Korunový účet: 111 333 0/2400
e-Gold účet: 131844

Více o e-Gold na www.libinst.cz

On-line archív
TERRA LIBERA
z let 2000 - 2006
dostupný na stránkách

www.libinst.cz

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz

Její vydávání není povoleno ani schváleno
žádnou státní institucí.

chybovali o tom, že to vůbec souvisí s ekonomikou. „Proč by to někdo dělal?“, slýchával jsem. Ekonomickými experimenty si na živobytí určitě nevyděláte. Nejdříve musíte pracovat na tom, co vám pomůže k povýšení. A tehdy jsem si uvědomil něco důležitého. Každá studie, která souvisí s ekonomikou, začíná starší studií – neřeší problémy světa. Nikdo nezpochybňuje vaše právo dělat něco, co již někdo udělal. Můj první experiment se uskutečnil v lednu roku 1956 a svou první studii o něm jsem vydal v roce 1962.

V současné době představuje experimentální ekonomie rozšiřující se součást ekonomie, zabývající se mezinárodními otázkami. Dokonce i Harvard a Yale zaměstnává pár experimentálních ekonomů. Začali s tím sice pozdě, ale pokud už má experimentální ekonomie své místo i zde, musíte si říkat, že je na čase, aby se proslavila, není-li již pozdě. ■

S Vernonem L. Smithem hovořili Mike Lynch a Nick Gillespie